

ARNE GOLI

OTUZ ÝEDINIŇ
ODY

Arne Goli

OTUZ ÝEDINIŇ ODY

(1937-nji ýyldaky türkmen pidalary)

Elektron görnüşde taýýarlan:

Pälwan Muhyýew

Şamuhammet Suwtyýew

Garaşsyz Türkmenistanyň şöhratly 2-nji ýyly mynasybetli.
1937-nji ýylda terrorçylyk syýasatynda gurban bolan türkmenler hakynda
Toplan Arme Goli
1993-nji ýylyň Oktýabr aýy

Halkymyzyň merdana ogullary:
Aman Gulmuhammet ogly, Hydyr Derýa ogly, Wepa ogly Balykçy, Şaly Kekilogly dagylaryň
ýagty hatyralaryna bagyşlanýar.

MAZMUNY

Giriş
Orsýet we Türkmenistan
Türkiýe we Türkiçilik akymy
Gyrgynçylyk syýasatynyň gurbanlary
Syýasat işgärleri
Medeniýet işgärleri
Dil we elipbiý meseleleri
Täze hökümet başlyklary
Netije
Gandöküşikli tutha-tutlygyň wakalaryny ýatladýan täsin eser.

Giriş

Halkymyzyň asyrlar boýy erkin döwlet gurnak ugrundaky jan aýaman alyp gelýän göreşleri üstümizdäki asyryň 20-nji ýyllarynda hasyl bolup, ilkinji gezek ýer şarynda «Türkmenistan respublikasy (jumhuriýet)» ady bilen peýda. Bu ganly göreşlerde gylyç gemiren ogul-gyzlar aramyzda bolmasa-da olaryň atlary mydama erkin asmanymyzda parlap durar. Koloniýal syýasaty esasynda watanymyz üç döwlet aralarynda bölündi. Bu parçalanan her bir türkmen topragynyň: erkinlige gowşyrmak üçin ne gözel adamlarymyz gurban boldylar. Bu parçadan diňe häzirki Türkmenistan respublikasy 1991-nji ýylda erkinlige çykdy, emma Owganystan we Eýran çäklerinde ýaşayan ildeşlerimiz heniz bu güne çenli aýdyň durmuşa çykmak üçin gurbanlar berip gelýärler.

Ruhy, medeni we geologik taýdan bize ata watan hasaplanýan Türkmenistan respublikasyndaky erkinlik göreşleri 1914-nji ýyldan bäri gezekli dowam edip gelýär. Birinji jahan söweşiniň ön syrasynnda we hatda söweş ýyllarynda SSSR (Orsýediň) Türküstandaky harby wekilleri halkymyzyň dik başlaryny egdirmek üçin bir näçe gezek giň möçberde topragymyzda gan çäykadylar. Gökdepe galasynda 20 mün türkmeni şehit eden ruslar: «Türkmenleriň gözleriniň otlaryny aldyk» diýip öz agalyklaryny arkaýynlykda türkmen topragynda sürdürmek isläpdirler, emma halkymyzyň gylyç gemiren perzentleri olara hiç haçan bu arkaýynçylygy saklatmandyrlar.

1912-nji ýylda birnäçe türkmen intelligentleri häzirki Türkiýede bilim öwrenip, öz syýasy we milli düşüňjelerini artdyryp, watana gaýdyp gelýärler. Bu ýigitler soňky döwürleriň in çylşyrymly ýagdaýlarynda möhüm syýasy rol oýnap, türkmen taryhynda öçmejek yzlary galdyrypdyrlar. 1917-nji ýylyň 9—16 Fewral aralyklarynda Daşkentde «Umumy Türküstan ijräýe komitesiniň ülke kongresi» açylýar. Bu ýygnakda milletleriň federatiw döwletler esasynda edara edilmegi hakynda karar kabul edilip, oba we şäher saýlawlary üçin hak-hukuk bellenýär. Bu kongresa türkmenlerden «Berdihajy» gatnaşypdyr.

1917-nji ýylda Ruslaryň Türküstandaky zulumlaryna çydamadyk halk, gozgalaň edýärler. Bu gozgalaňa türkmenler aktiw gatnaşyp, erkin hukukly döwlet düzgünini gurnak ugrunda jan çekýärler. Bu gozgalaňlarda Çendir türkmenlerden Togtamyşbeg we inisi molla Orazguly, Kerkiniň Hojambazyndan 19 ýaşly molla Rejep, molla Sapar, molla Altyguly, Ärsary türkmenlerinden Gurbaşy Ergiş we Böri Togsawa özlerini tanadypdyrlar.

1920-nji ýylyň 5—7-nji Sentýabr aralygynda Samarkantda «Türküstan milli birliginiň kongresi» açylýar. Kongresda T. M. B.-niň düzgünnamasy T. M. B.-niň baýdagynyň formasy kabul edilýär. Bu baýdagyň reňki ýaşyl, ýüzünde ýarym aý bilen ýyldyzlar ýerleşdirilipdir. Bu ýyllardaky gozgalaňa türkmenlerden Ybraýym beg, Döwletment we Tugaý Salyr baştutanlyk edip 1931-nji ýyla çenli Bolşewikleriň garşysyna gaýduwsyz göreş alyp barypdyrlar. Bolşewikler türkmen topragynda öz syýasy häkimýetini berkitmek üçin Nedirbaý Aýtak, Gaýgysyz Atabaý ýaly ýigitlerden peýdalanyp Eziz han, Jüneýt han ýaly serdarlarymyzyň başyna ýetişýärler. Soňky tapgyrda türkmenleriň arasynda milletçilik duýgusyny düýbünden ýok etmek üçin başyny galdyranýň başyny kesdiler. Rus şaunistleri (milletparaz) türkmen topragynda gadymdan gelýän döp-dessurlarymyza we edebi miraslarymyza agyr zarbalar urdylar. Olara diňe «beýik rus halky» Lenin we Stalina hudaý diýen gerekdi.

Harby kommunizmyň düýbünü tutýanlar öz syýasy ideologiýalaryny hem aýak astyna saldylar. Soýuzdan aýrylyp erkin döwlet gurnak wadasyny ýerine ýetirmäge rugsat bermegä

beýlede dursun, Stalin «milletler meselesini» bir boş söz diýip sypatlandyryar. Aýry tarapdan ruslary bir federasiýonda birleşdirip federatiw rus döwletini döredýär. Türkmenleri öz atababalarynyň döreden taryhy we edebi miraslaryndan daşlaşdyrmak üçin ilki bilen ýazuw hatymyzy üýtgetdiler, soň bolsa rusçadan başga arap-pars hatynda ýazylan edebi-miraslarymyzy ýok etdiler. Ýazyjy şahyrlarymyz Wepaýew, Gulmuhammet, Derýaýewiň başlaryna ýetdiler. Oba we şäherlerimizniň atlaryny ruslaşdyryýarlar: Aýdag—Ogurjinsk, Gyzylsuw—Krasnowodsk, Aşgabat—Poltaraski, Çärjew—Lenin... atlaryna üýtgedilýär. Gadymy türk we türkmenleriň mekany bolan häzirki Türkmenistan teritoriyasyna Täjik we Arýanlaryň (Parslaryň) ýurdy diýýärler. Türkmenleriň öz soýdaşlary (gandaş dogan) bolan Türkiýadaky doganlary bilen gatnaşmaga rugsat bermän geldiler. Ahyr soňy 1937-nji ýylda giň möçberde gyrgynçylyk we terror syýasatyny amala aşyryp, Türkmen döwletiniň ähli kadrlaryny öldürdiler.

Hödürlenen bu işde okuwçylary 1930-1938-nji ýyllar aralygynda Bolşewikleriň türkmen topragynda alyp baran jenaýatlary bilen tanyşdyrmak we şol döwürde dürli pudaklarda iş alyp baran batyrlarymyzyň maksat-myratlary, edim-gylymlary bilen gyzyklanmak göz-öňüne tutulýar. Bu iş öňki berilen «Ýedi başly aždarha» nyň dowamy diýip düşünmek bolar. Men onda XVIII asyrdan bäri ruslaryň orta Aziýa çozuşlary we bolşewikleriň döreden «Ç.K.A», «G.P.U», «N.K.W.D.» ýaly organlarynyň biziň milletimiziň tersine alyp baran terrorlary bilen biraz okuwçylary tanyş edipdim. Bu işimde bolsa bolup geçenleri 38-nji ýyla çenli yzarlaryn. Nesip bolsa bular ýaly taryhy wakalary Türkmenleriň merdana ogly Şaja Batyr döwrüne çenli dowam etdireris. Bu ýerde bir hakykaty hem aýdyp geçmeli. Ähli medeniýetli uluslarda her 50 ýyldan döwlet arhiwlary alymlara açyk yglan edilýär, taryhçylar bu dokumentler esasynda hakykatyň gözleginde bolýarlar, emma gynansagam Türkmenistanda beýle işe ýol berilmän gelýär. Men bu işimde agyr kynçylyklary çekdim. Faktlary tapyp analiz etmek aňsat düşmedi. Häzir çäresiz öz watanymdan daş galyp, ý:at ülkede ýaşamak sebäpli ýakynan watandaşlarym bilen aragatnaşykda bolup bilmänim üçin, bu işi doly ýerine ýetirip bilerin diýip öýtmeyärim. Nesip bolsa ýakyn gelejekde alymlarymyz türkmen halkynyň hakyky taryhyny ýazarlar. Şonda bir topar basyrlyp galan hakykatlaryň üsti açylar.

Akmyrat Gürgenli

Sentýabr 1993

Sweden

«Rus döwleti harby güýçlerini Gara deňize çenli günsaýyn kuwwatlandyrmaly. Stambuly gol astyna geçirmeli, şonda dünýäni ele geçirip bolar. Şol sebäp bilen Osmanly döwleti bilen yzygiderli söweş alyp barmaly, Gara deňizi almaly. Awstriýany türkleriň Ýewropadan çykarylmagyna tarap alyp baryan işlerine ýardam bermeli»

(Pýotr I)

Orsýet we Türkmenistan

«Her milletiň sowet häkimiýetinden aýrylyp, özbaşyna milli erkin döwlet gurup bilmek haky bar» diýen wadalar bilen Türkmenistanda öz syýasy häkimiýetini berkidip Bolşewikler 1921-

nji ýylda ony a:ýdyň «Boş söz» diýip, jellat Stalinyň agzyndan eşitdiler. Ýokardaky wadalardan ugur alan türkmen intelligentleri «S. R.» we «Menşewikleriň» kömegi bilen erkin bir döwlet yglan edýärler, emma bu milli hökümet 1921-nji ýylyň fewralynda gyzyly goşunyň çozmagy netijesinde basylyp ýatyrylýar.

«Ýer ýüzündäki bütin zähmetkeşler birleşin» diýen şygary jar eden Bolşewikler asly bir, gany bir bolan Gazak, Özbek, Türkmen, Gyrgyz, Garagalpak, Tatar we Başgyrt ýaly türki uruglaryň birleşige tarap ymtylyşlaryna ölüm kararyny berdiler. Orsýetdäki ruslar federatiw bir döwlet guran mahallary Bolşewikler orta Aziýadaky türkileri parça-parça edip, olary ýakyn dostlary bolan Türkiýe respublikasy bilen aralaryny kesýärler. Bolşewikleriň pikirlerine görä türkleriň ýakyn arkadaşlary «Beýik rus halky» we doganlyk respubliklar bolsa Ukraýin, Ermeniler... bolmalydy. Bolşewikler materializm esasynda taryhy wakalary demäp, ähli türki milletleri bir-birine ýagy edip, haçanda ruslar bu ölkelere aralaşanlaryndan soň «Dostluk agajy» ekilip başlanýar diýip görkezýärler.

1924-nji ýylyň Iýulyň 16-syna Turtsistik «Türküstanda Bolşewikleriň merkezi edaralary» edarasynyň karary bilen Türküstan we türki respublika sözleri ortadan aýrylyp, ýerine gündogar Türküstan, Mongoliýa we Tibet ýerleri öz içine alýan «Orta Aziýa» terminini düzýärler. Bu karar şol ýylyň oktýabrynda rus metbugatynda ara atylyp häzirkiki türk topraklaryny nähak türkleriň ölkeleri diýip atlandyrypdyrlar, «olar Arýan we Täjikleriň topragy» diýip bilipdirler[1]. Akademik lakamyny göterýän W. W. Bartold hem «Bu ölkeleriň ruslaşmagy, rus hökümetiniň tagallasy bilen amala aşdy» diýip nygtapdyr.

Akademik Asimow Täjigistanyň žumalynda (119—121 sah) Ýedisuw bilen Yssyköl, aşagy Syrderýa, Ahmet Ýasawynyň watany bolan Ýesa, Sygnak, Otrar etraplaryny hem Aziýa medeniýeti diýip görkezipdir. «Prawda Wostoka» gazetinde «panturkizm» garaýşyny aňladýan Türküstan sözüni aradan aýyrmaly atly makalalar neşir edilýär.

Amerikan arheolog topary 1904-nji ýylda Aşgabadynyň golaýyndaky geçiren gazuw işler netijesinde bu ölkäni medeniýetiň başlangyjy diýip yglan edipdirler. Gazuw agtaryş işlerine ýolbaşçylyk eden Professor Pumpelliniň aýtmagyna görä tapylan tapyndylar «neolit» medeniýetine degişli bolandygyny, IX müň asyr öň bu ýerde haýwanlary eldekileşdirlendigini aýdypdyr. VIII müň ýyllarda magdan demir işleriň bolandygyny subut edýär. Änewde tapylan kelle çanaklar, buz astyndan tapylan haly we at ýadygärlikleri bu ölkelerde in gadymdan bäri türkileriň aýak yzlarynyň bardygy hemme kişä mälim bolupdyr.

Şaunist Bolşewikler bütin geçmişi we taryhy wakalary öz peýdalaryna galplaşdyryp ýazdylar. Bolşewikler taryhçysy Pokrowskiniň «Rus taryhyny Marks we Lenine çenli öwreniş» diýen eserinde Kiyew knýazy (şazadasy) Wladimir Aleksandr Noweski, Moskwa knýazlary Dmitriý Donskoý, Iwan III we Iwan IV (Kazan we Astrahany basyp alan adam) Türküstanty basyp alan Ilyiýa Moromets, Mikolaseliýeninowiç, Alýoşa Papowiç ýaly ganhorlar gaýtadan direldilip halkyň mistik gahrymany hökmünde görkezilip, bu zäherli pikirleri türkmen topragyndaky okuwçylaryň aňyna siňdirdiler.

Bolşewikler «Orta Aziýa býurosy» diýen edara döredip, Türküstanty türkmenleri berk gözegçilikde saklapdyrlar. Rus proletar diktaturasynyň Türküstandaky in ýokary organy bolan bu bölüm Komunist partiýasynyň merkezi komitesi tarapyndan ýerli kommunistlaryň aktiwlerini barlamak üçin döredilipdir. Sowet soýuzyň Ukraýin, Belarus, Kawkaz respublikalarynda beýle, ýörite ilçilik döredilmändi.

1937-nji ýylda Türkmenistan metbugatynda «Orta Aziýa federasiony» döredilşi hakynda habarlar ýaýaraýar. Bolşewikleriň planlaryna görä bu federasion Gyrgyzstan, Türkmenistan, Täjigistan we Garagalpagystany öz içine almalydy (Garagalpak welaýaty 1930-njy ýylyň oktýabrynda Gazagystandan bölünip, sowet orta Aziýa girizilýär). Bolşewikler. 1924-nji ýylda Türküstanty 5 respublika bölen wagtlary hem bu pikiri ara alypdyrlar, emma Wareýkis diýen biri bu maslahaty red edip: «Bu gün Orta Aziýada federasion düzediş diňe ylmy tarapdan däl, resmi taýdan hem mümkin däl, sebäbi federasion erkin döwletleriň birleşmegi bilen amala aşyrylýar. Bu birleşige girmek üçin ol ýerde ilki bilen aýry-aýry döwletler gurmak gerek» diýipdir[2]. Bolşewikler Türküstanty federatiw Russiýanyň bir bölegi diýip ygylan eden wagtlary (1924 ý.) hany Türküstanda erkin döwlet bardymy? Bolşewikler hakykatdan hem Orta Aziýada bir milli we federatiw düzgüni gurmakdan gaty gorkýardylar.

Bolşewikleriň orta Aziýa we ylaýta-da Türkmenistanda alyp baran şaunistik syýasatlary halk arasynda giňden nägilelik döredip başlapdyr. Mysal üçin 1932-nji ýylda Garabogaz (kölde)da sulfat alynýan magdanda rus, türkmen we gazak işçileri arasynda gapma-garşylyk ýüze çykyp ugraýar. Ruslaryň ýaşawyş jaýlary, egin eşikleri oňat emma gazaklaryň öýleri ýyrtyk keçeli çadyrlar, çyg ýerlerde ýatyp-turanlary üçin endamy agyrlý, üst-üstüde iş wagty ruslardan taýak iýip ezýet baryny görüpdiler. Şol wagtlar «Şuralar Türkmenistany» (Soň sowet Türkmenistany) gazetiň 13-nji iýun aýyndaky çykan sanyndaky Ş. Gulyýewiň «Beýik rus şaunizmiň üstüni pugtarak açamaly» atly makalasy ýerleşipdir.

Türkmenistanda milletçilik akymynyň bir parametri milli dindarçylyk taglymaty bolupdyr. Baryp XIII asyrdan milli duýgulary ösdürmek ugrunda dini kitaplary türkmençä terjime etdiren Ärsary babanyň bu babatda uly roly bardyr. Soňlar Hoja Ahmet Ýasawy we Magtymguly ýaly ärler tarapyndan bu ýol dowam etdirilip biziň döwrümize gelip ýetipdir. Rus şaunistlary we Bolşewikler taglymatynyň biri hem bu akymy düýbünden ýok etmek üçin dinsizlik (ataizm) propogandalaryny alyp barmakdan ybarat bolupdyr. Olar bu bahana bilen ruhanylary, işan-pirleri öldürüp, yzarlap, sürgün edipdirler. Beýle ýagdaýa çydap bilmedikler ýurdy terk etmeli bolupdyrlar. Olaryň maşgalasy häzir Jergelanyň Gerkez obasynda Eýranda, Owganystanda we Türkiýada ýaşaýarlar.

Sowet metbugatçylary her zatdan öň milletçilik duýgularyň kökünü guratmak isläpdirler. Olar Türkmenleriň hiç haçan aýak astyndan aýrylmajakdyklaryna düşünişdirler. Şeýle hem olar Türküstandaky «Türk-yslam» dini jemgyýetler arasynda işbirliги bardygyny ýazyşdyrlar. Şol maglumatlara görä «Ufa» daky Itil-Türk musulmanlar dini merkezi bilen Türküstantyň kân bir ruhanylar arasynda aragatnaşyk bardygy anyklanypdyr. Rus žumalistleri Türk-yslam dindarlygy soýuzyň äheñini bozup maddy we ruhy taýdan serhetlere, kollektiwlaşdyryş we planlara zyýan ýetirip biljekdigini nygtapdyrlar.

Bolşewikler, Türkmenistanyň dini mekdeplerini we Stalinyň heýkellerini dikip, milletimiziň dini ynançlaryny masgaralapdyrlar. Dini we milli baýramçylyklar, nika kylmak, jynaza okamak we sünetleme ýaly däpler gizlinlikde ýerine ýetirilip gelipdir. Taryhy we medeni ýadygärliklerimiz esgerleriň at ýataklaryna we doňuz saklanýan jaýlaryna öwrülipdi.

Tähran—Moskwa ylalaşygy

Türkmenleriň milli-azat ediş hereketlerini basyp ýatyrmak ugrunda Tähran bilen Moskwanyň arasynda baglanyşan şertnamalar esasynda her iki döwlet bu babatda aktiw gatnaşypdyrlar. Bolşewikleriň zulumyndan Eýrana sygyňanlar we 1924-1926-njy ýyllar arasynda Reza şa Pählewiniň Türkmensähra agyr goşun bilen çozmagy netijesinde Türkmenistana gaçyp başyny atan Türkmenler agyr ýagdaýa düşýärler. Häzir bu güne çenli prezidentimiz Osman ahunyň (Türkmensähra lideri) nähili öleni we onuň mukaddes topragyň nirededigi barada Türkmenistanyň döwlet we Parsiýa arhiwlyryndan hiç hili maglumat daşaryk syzman gelýär. Ikinji Jahan söweşi wagtlarynda we ondan soňky döwürlerde Eýran döwletiniň Türkmensähraýynda Eýrana sygyňanlar hakynda maglumatlara duş gelmek bolýar. Bu türkmenler Eýranda gaty hor-homsy, aç-ýalaňaç we hatda bir toparlarynyň dürli kesellerden we sowuk howada öý-öwzarsyz ölendikleri hakynda maglumatlarymyz bar[3].

Bu ýerde bir mysal hökmünde Eýran döwletiniň edil şaunistik syýasatlaryndan bir parça görkezmek bilen çäklenýäris.

Tähranda neşir edilen «Ittilaat» gazetini 1933-nji ýylyň 7-nji Oktýabrda çykan sanynda geçmişdäki wakalara salgylanyp, Eýran döwletiniň türkmen bosgunlary hakynda, alyp barýan syýasaty hakynda şeýle ýazyşydyr: «Eýran, Sowet dostlugyny türkmen pitneçileri bozup bilmez». Soň awtor Serhet etrabynda bolup geçen wakalara göz aýlapdyr. Emma hakykat nämenden ybarat? «1917-nji ýylyň aprelinde Orsýediň (SSSR-iň) wagtlaýyn hökümetiniň daşary işleri komeseri Türküstan hökümet komitetine rus goşunlarynyň Eýrandan çykarylmagyna garşy her hili bahanalar gözlenip, olaryň Eýranda saklanmagy hakynda gizlin buýruk ýollapdyr. Türküstan milli şuralar başlygy bu meseleden habardar bolany üçin ony protest edip, goşunlaryň Eýranda galdyrylmagyny makul bilmän, Peterburga ýüzlenýär. 1919-nji ýylda türkmenleriň Bolşewiklere garşy iň gyzygyn söweş alyp baran ýyllarynda Eýranyň Gürgen we Zakaspi türkmenlerinden birleşen bir «Türkmen döwletini» döretmek plany orta atylýar. Bu plany tekli eden kişiler we ony amala aşyrmak üçin göz önüne tutulan türkmenleriň atlary hem mälim bolupdy[4].

Orsýediň şol wagtky daşary işler ministri Çiçeriň 1924-nji ýyldaky Etrek-Gürgen türkmenleriniň gozgalanyny basyp ýatyrmakda hamala haýal hereket eden Eýran döwletine nägilelik bildirip, bu gozgalan basyp ýatyrmagyny talap edipdir[5]. 1933-nji ýylda Türkmenistandan Eýran türkmenleriniň arasynda sygyňanlaryň sany günsaýyn artypdyr. Eýran döwleti olaryň köpüsini harby göz astynda saklapdyr, birtoparlaryny bolsa Eýrandan çykarypdyr. Mysal üçin 1933-nji ýylda öz maşgalasy bilen Eýrana sygyňan Annagul Amanoglyna hökümet tarapyndan oturma (ýer) berilmändigi üçin aýaly 5 çagasy bilen Owganystana sygyňmaly bolupdyr. Şeýle-de Nury ogly, Beki, Bapby, Kakajanberdi ogullarynyň tutulandygy we 1932-nji ýylda Eýran serhedinden Bolşewik agentleri tarapyndan ogurlanyp gaçyrlan Wepaogly (Wepaýew) bilen Öwezbaý ogullarynyň Aşgabat zyndanynda saklanandygy barada habar gelip ýetipdir.

Wepaýew, Balykçy lakamy bilen birtopar ylmy işleri bitiren meşhur türkmen ýazyjysydyr. Türkmen dili sözlüginde taýýarlanmagyna gatnaşanlardan bolan Wepaýew tussagda öldürilip, soňra bolsa «Eýrana gaçyp barýarka serhetçileriň ok atmagy netijesinde öldi» diýen habar ýaýradylýar.

Türkiýe we Türkçilik akymy

Mustapa Kemal Türkiýe jemhuriýetiniň düýbünü tutan we halk tarapyndan söýlüp Atatürk adyny alan adamdyr. Onuň tagallasy bilen türk dünýäsi gaýtadan janlanyp ugrady. 1924-1926-njy ýyllar arasynda Eýran türkmenleriniň azat ediş hereketlerine kömek bermek üçin Kümüşdepede harby mekdep guruldy, soňky ýyllarda halkymyzyň merdana ogly Doktor Ahmet Garadaglynyň tagallasynda topar-topar ýigit-gyzlar Türkiýede ýokary okuwlaryny tamamlap, alymlyk derejesine ýetdiler.

Atatürk Inlisleriň tersine alyp barýan çykyşlary Bolşewikleriň tarapyndan «Imperialistleriň tersine batyrgaý ädim» diýlip atlandyrylýardy.

Olar (Bolşewikler) Türkiýe bilen dostlukly şertnamalar baglaşyp özlerni Türküstanly türkmenleriň önünde Türkiýanyň dosty diýip ynandyrmaga jan çekýärdiler, emma aradan wagt geçip-geçmänkä özlerniň antitürkdiklerini (türkegarşy) aýan etdiler. Esasan ruslar Ýewropadaky Bulgar türkleri bilen önden duşmançylykly syýasat alyp gelýärdiler. Ady belli rus generaly Skobelew Bolgariýa çozup, ol ýerdäki türkleriň garşysyna ganly ýörüşler geçirip: «Bolgariýany türklerden azat eden» lakamyny gazanypdy. Soňky döwürlerde ruslar, ermenilere kömek berip, Türkiýanyň gündogar tarapyny bölüp aýyrmaga synanşypdyrlar. Ruslar Bosfor we Dardanel bogazlarynyň üsti bilen Gara deňize tarap ýol açmagyny öz esasy maksatlary edinipdirler. Bu ýerde Ermenileriň Lenini we Stalini goldap Türkiýanyň tersine alyp baran el gatyjylyk syýasatyny aňladýan bir permany okyjylaryň dykgatyna hödürleýäris. Sowet Russiýanyň daşary işleri komissary Çiçerin Türkiýeden bir bölek toprak alyp, ermenilere berilmegini öňe sürüpdir. Türkiýanyň beýik milli mejlisi ermenilere ýer bermek hakyndaky teklibini red edipdir. Şeýlelik bilen Oruslaryň «Beýik Ermenistany» gurmak umydy puja çykýar. 1918-nji ýylda halk tarapyndan basylyp alynan Türkiýe Ermenistanynda, ermenileriň özbaşdaklygy ygılan edilyär we bu ugurda öz ýardamlaryny ýetirjekdiklerine söz berip şeýle karar çykarýarlar:

1. Türkiýe Ermenistanyny basyp alan goşun şol wagtyň özünde çykarlyp, ol ýerde howpsyzlyk we sosial düzgünini gorap saklamak üçin Ermeni polisiýasyny döretmeli.

2. Ermeni bosgunlaryny dürli ülkelerden toplaý, Türkiýe topragyna göçürmeli.

3. Söweş wagty Türkiýanyň dürli şäherlerine sürgün edilen ermenileri Türkiýanyň gündogaryna göçürüp getirmeli. Halk komissarlar şurasyny Türkiýe hökümeti bilen alyp barýan gepleşiklerinde bu meseläniň üstünde aýak direjekdirler.

4. Demokratik prinsipleri esasynda saýlanan halk wekilleri şurasyny we ermeni komiteti ady bilen Türkiýe Ermenistanda wagtlaýyn edara düzülmeli.

Birinji, ikinji maddalary amala aşyrmakda Türkiýe ermenistany ilatyna her dürli kömek bermek we ol ýerden goşunlary çykarmak üçin ýerli komissarlar türk işi Kawkaziýa işleriniň adatdan daşary wagtlaýyn komiseri Stepan Şaumiýana tabşyrylýar.

Buýruk: *Türkiýe ermenistanynyň geografiýa çäklerini ermeni halkynyň demokratik esasynda saýlanan wekilleri tarapyndan serhetdeş dawaly (musulmanlar we başgalar) bilen düşünşip adatdan daşary komiserler bilen birlikde bellemeli.*

Halk şurasynyň başlygy: Olýanow (Lenin)

Milli işler komissary: Stalin.

Şeýlelik bilen Bolşewikler Kawkazlarda türklere garşy alyp baran diplomatik gatnaşygy amala aşyryp, Azerbeýjan bilen Türkiýanyň arasyny kesip, ol ýerde Ermenistan respublikasyny döredýärler.

Nahçiwan bolsa ermeniler bilen Eýranyň arasynda gysylyp saklanýar. Grabagda çylşyrymly ýagdaý döreýär. Meseläniň geň-galmaly ýeri hem bu jenaýatly plany amala aşyran Şaumiýanyň adyny Aşgabat şäheriniň merkezi köçelerine dakylmagydyr.

Türkiýa respublikasynda ylym alan türkmenler, Türkmenistanda ýokary işlere saýlanyp, edebiyat we sungat pudaklarynda ägirt uly işler bitirdiler. Bu hakykatlaryň barysy Staliniň gyrgynçylyk syýasatyna uçrap ýogalýarlar.

Orta Aziýa türkmenleri Bolşewikleriň tussaglygynda saklanyp, gije-gündiz aňlary anti Türkiýa propogandalary bilen zäherlenýän wagtynda Türkiýede türkçilik we milli duýgulary ösdürmek ugrunda batly gadamlar ädilýärdi. 1932-nji ýylyň 2-nji we 11-nji iýul aralarynda Ankarada 200 sany taryhçy alymlaryň gatnaşmagynda «Türk taryhy gurultaýy» geçirilýär. Gurultaýyň açylyş dabarasyna Atatürk we hökümet başlygy Ismetpaşa başdan ayak yhlas bilen gatnaşýarlar. Gurultaýa prezident hökmünde Anadoly türki bilen Türküstanly türkmenlerden «Akjora ogly» (Türkiýe-Türküstan birleşik simboly hökmünde) bellenipdir. Türküstan, türkleriň medeniýetiniň beşigi bolsa-da, olar öz taryhlaryny öwrenmekde henize çenli beşik ýaşyndadyrlar. Bolşewikleriň hile-aldawlaryny bilen Atatürk haýal etmän, olardan daşlaşyp ugraýar. 1932-nji ýylda Türkiýe «milletler üýşmeleňi» guramasyna agza bolmak üçin Ženewre konferensiýasyna gatnaşýar. Dünýäden habarsyz, diňe Moskwa buýundurygy astynda dolandyrylýan «Türkmenskaýa iskra» gazetiniň 1932-nji ýylyň 6-njy Awgustynda çykan sanynda Türkiýany İňlis we Fransuzlaryň nökeri diýip görkezipdir.

Gysgaldyp aýtsak, Bolşewikleriň diplomasiýasy Türküstanly Türkmenleriň öz türkiýeli doganlaryna garşy ymtylmaklarynyň önüni almakdan ybaratdy. Türkçilik we Kemalizma garşy göreş, Bolşewik teoriýaçylarynyň iň möhüm işlerinden ybaratdy. Bolşewikler diňe Türküstanly türkleriň milli duýgularyny öldürmek bilen kanagatlanman, Türkiýe we Kemalizmi iň zyýanly akymy diýip sypatlandyryýardylar.

Gyrgynçylyk syýasatynyň gurbanlary

«Janym gezelenç düzi,
Goýun otlar hem guzy,
Gurasyn orsuň ýüzi,
Sürdi—çykardy bizi.

(Läleden)

1917-nji ýylyň 20-nji dekabrynda ýokary halk şuralar komissarlarynyň karary boýunça «ýörite komission» (Ç. K. A) döredilýär. Ç. K. A-nyň esasy maksady ynkylyby goramak, öňki hökümet işgärlerini işden boşatmak, gerek bolsa olary öldürüp ýok etmek we halkyň pikirlerini barlamakdan (inkizasion) ybaratdy. Şeýle jenaýatly işleri alyp baran bu edara dura-bara ilaty

ynkylapdan ýüz döndürmäge mejbur edýärdi. Şoňa görä 1926-njy ýylyň 6-njy fewralynda ÇKA-nyň ýerine «Döwlet syýasy baş edarasy (GBU) döredilýär. 1934-nji ýylyň 10-njy iýulynda Stalin halky berk gözegçilik astynda saklamak üçin «halk kontrol» NKWD işine doly ygtyýar berýär. 1936-njy ýylda NKWD-nyň başlyklygyna Ýežow geçýär. Ol 1937-nji ýylyň gurbanlaryny atyp öldürmäge ýolbaşçylyk eden kişidir.

Gyrgynçylyk syýasatyny amala aşyrmak üçin bahana gerekdi. Bolşewikleriň harby kommunisty gurmaklyklarynda her taraplaýyn ýeňilmekleri olary halk arasynda masgara ýagdaýa salyp gelyärdi. Bolşewikler içki betbagtçylyklaryň düýp kökünü daşardan prowokasionlardandygyny bilýärdiler. Stalin terrorçylyk syýasaty amala aşyrmak üçin bahana gözleýärdi, taýynlaýardy.

1936-njy ýylyň 21-nji awgustyndaky çykan Prawda gazetde uly harplar bilen «HIÇ KIME REHIM ETMELI DÄL» diýen makala çap edilýär. Stalin 1936-njy ýylyň 25-nji sentýabrynda politik býurosyna iberen telegrammasynda «GPU-nyň 4 ýyllap yza galan planlary bar» diýip görkezme beripdir. Şaunist rus bolşewikleri orta Aziýada öz güýç-kuwwatlaryny berkitmek üçin hemme zatdan öň ýerli ýolbaşçylary ýok etmegi göz önüne tutýardylar. Bir nesliň gözünüň ody alynsa, indiki nesil özlerini tutup aýaga galýança ýyllar gerek bolýardy. Şol sebäp bilen Türki jumhuriýetleriniň (respublika) kadrlaryny topar-topar atyp gyrýarlar.

Men bu işimde edilen jenaýatlaryň müňden birini-de açyklam bilendirin diýip düşünemok, sebäp diýseň: ilki bilen henize çenli arhiwlar açyk ýagdaýda alymlaryň erkine berilmeyärdi, ikinjiden rus dilini bilýän adam gerek (grammatikasyna we özi-de ökde). Hat-da rus dilini bilýän Türkmenistanyň meşhur žurnalisti Täçgeldi Gutlyýew bu barada şeýle diýipdir: «Tutha-tutlyk döwri her gije Gyzylybatda ahy-nala çekip eňreşýänleriň sesi eşidiler eken, tutulan türkmenleri aýal-erkek diýmän gije maşyna mündürüp Gyzylybadyň ilersindäki Galçy-baba diýen gurrug-guýuly kärizli ýere atmaga äkider ekenler. Şol gurrug guýularyň agzynda düzülip biçärel her gije atylypdyr... Guýularyň içine taşlananlaryň, Sibirde ýok bolanlaryň sany näçe kim bilýär? Iki ýyl mundan ozal (1989-njy ýyl) men TSSR-iň ýokary sudynyň repressiýa (gyrgynçylyk) düşen türkmenistanlylaryň işi bilen tanyşyp ugradym. Şol döwürler olaryň delolaryny Daşkentden wagtlaýyn öwrenmek üçin haltalap-haltalap getirýärdiler. Repressiýa düşenleriň bir bölekleriniň atlary «Ýaşlyk» žurnalynda çap edildi. Emma men sürgün edilenleriň, atylanlaryň aňyrsyna ýetip bilmän işi goý bolsun etmeli boldum. Olar näçe müň? 20 müňmi? 30 müňmi? hiç kim bilenok...»[5-6].

Hawa! men bu işimde mysal hökmünde syýasy, ykdysady, sungat we döredijilik ugurlarynda işleýänler soň bolsa Bolşewikleriň gurbany bolan türkmenlerden söz açmakçy. Bir gün arhiwlar açylar şonda HALK, bolan jenaýatlaryň köpüsine göz ýetirerler.

Ýoldaş Stalin!

«Şu hat bilen harby suduň karar çykarylan adamlary dört kategoriýa bölüp, gol çekmek üçin huzuryňyza ýollayaryn:

- 1. Birinji list: Umumy ýagdaýlar.*
- 2. Ikinji list: Öňki harby işgärler*
- 3. Üçünji list: NKWD-niň öňki işgärleri*
- 4. Dördünji list: Halk duşmanlarynyň aýallary.*

Şulara birinji derejede jeza bermegiňizi haýyşt edýäriň[7].

Syýasat işgärleri

Türkmenistanda syýasy gyrgynçylyga uçranlaryň sanyny Moskwa gazetlarynda çap edilmegi juda artykdy. Ýerli şura organ we komsomollary hasaba almaňda-da bir topar komisar, komisar orunbasarlary welaýat we şäher şuralar başlygy, partiýa-komite sekretarlary, partiýa merkezligi we komissarlyklarda bölüm müdürleri ýaly uly döwlet işgärlerinden birnäçeleriň agyr gyrgynçylykda gurban bolanlaryň takykklanmagy asla mümkin däl. Okuwçy, mugallym we žurnalistleriň ölüm sanlary hem belli däl. Tussag bolanlaryň, sürgün edilenleriň ýakyn garyndaşlary, dost-tanyşlary hem gaçmaga mejbur bolupdyrlar. Dürli sebäpler bilen milletçi toparlar arasynda bolan ruhany we baý garyndaşlary we başga bir hili baglanyşygy bolan kişiler, hat-da 20 ýyldan bir hili baglanyşygy bolan kişiler, hat-da 20 ýyldan bäri Bolşewiklere jany-teni bilen hyzmat edip gelen we 1916-1920-nji ýyllar aralygynda Bolşewikler hatarynda şol wagtky han serdarlaryň tersine garşy göreşenleri subut edip bilmedikler hem terroryň gurbanlary bolupdyrlar. Bolşewik ynkylabynyň 20-nji ýyllarynda (1937) «Sowet duşmany» diýip yglan edilip, gyrgynçylyga ýollananlaryň sahypalarynda olary «milli faşistler» we «daşary ýurt faşistler agenti» diýip ikä bölüpdirler. Stalin orta Aziýa respublikalaryna «syýasatdan kör adamlar» diýip ýüzlenipdir. 1937—1938-nji ýyllar arasynda Gagonowiç, Andreýew, Mallenkow, Mikoýan, Şkirýanow ýaly adamlary tussaga düşenleri gynamak üçin merkezden (Moskwadan) ýollapdyrlar. Biziň prezidentimiz Aýtakowa «Şpion we başgynçy» ýaly töhmet ýüklenipdir. Bütün jany bilen 20 ýyllap rus diktatorlygyna dogry hyzmat edip, onuň saýasynda uly wezipelere eýe bolan we ýokary sowet nyşanlary bilen döşleri bezelen bu adamlar sowet gazetlaryna görä birden-bire atylan töhmetleri boýun alyp oturyberipdirler.

Bu syýasat nireden gelip çykýar?

1936-njy ýylyň 12-nji dekabrynda Sowet parlamenti Moskwa saýlaw geçirmekligi karar edýärler. Sowet sistemasynda diňe partiýa ynamyny gazanan adamlaryň kandidatlyga saýlanyp-seçilip bilýär, şonuň üçin bu saýlawyň netijesi öňden mälimdi. Saýlawyň umumylygy we polit býuronyň ýaşrynlygy sebäpli Stalin konditlaryň saýlanmagyna kä bir päsgelçilikli kararlar çykarýar. Onuň döreden täze konstitusiýasynyň (baş ýasasy) ýaýylymagy bilen günäleri geçilip, täze kanun boýunça kalhozlara girip saýlawlara gatnaşmak hukugyny gazanan öňki «antisowetler» kalhozlara we ýaşayan mülklerinde oňat täsir edip biljekleri Bolşewikleriň gözlerine ilenokdy. Stalinçy konditlaryň «ýüzbe-ýüz» gazanmaklaryny kepil geçmek üçin uly möçberde ölüm kompaniýasyny planlaşdyrýarlar. Hakykatdanda gyrgynçylykdan gaty zarba gören gatlak sürgünlerden gaýdyp gelenleri kabul eden oba raýonlary bolupdy, oba adamlary onlap-ýüzlöp kowlup, ýerlerine «günäleri-geçilenler» oturdylypdy. Bu iş Türkmenistanda kän göze ilýärdi. Syýasy gyrgynçylygyň iň karaktrist punktlaryndan birisi hem komsomol organy bolupdyr.

Türkmenistanda gyrgynçylyk syýasatyna gurban bolanlaryň sany ilki 28 kişi diýip yglan edilýär. Merkezden başga her respublikada hem «halk duşmanlarynyň» tersine ýörüte sud işe başlanýar.

Bolşewiklar «işçi-dayhanlar» adyndan «halk duşmanlaryna rehimsiz ölüm jezasynyň beriljekdigini jar edýärler. 1937-nji ýylyň 15-nji Sentýabrynda Türkmenistanyň merkezi partiýa

gurultaýynda partiýa barlagçysy we Türkmenistan wekili Çubin şeýle diýipdir: «Partiýa aktiwлары arasynda ýerli işçileri gymak hereketi diýen myş-myşlar ýaýraýar, bulary milletçilik toparларыnyň aralaryna giren aktiwlar tarapyndan ýaýraýar»[8].

Çubin bu sözleri bilen şeýle propogandalaryň bardygyny boýun alýar. Bolşewikler öz hökmürowanlyklarynyň 20 ýyllyk baýramçylygynda halklaryň gülläp ösüşlerini görkezmek bilen «Sowet duşmany döwletlere şpionçylyk», «Sowet hökümetini ýykмага tarap hereketler taýýarlyklar bar» diýen ýaly sözler bilen halklaryň aňlaryny zäherleýärdiler we olara ölüm jeza berilmegini talap edýärdiler.

Sowet hökümetine garşy şpionçylyk ýaly aýyplar bilen garalanan kişiler soňky günlerine çenli Bolşewikleriň aýtmaklarına görä «Milletiň in ýagşy we başarjaň kişileri», «Sowetleriň has ýakyn dostlary», «Rus bolmadyk milletleriň gözlerini açan» adamlardy.

Türkmenistanda «burjuýa-milletçilik» töhmeti bilen aýylypanyp terror bolanlaryň atлары ilki başda şeýle ygılan edilyär:

1. Aýtakogly Nedirbaý: Ijraýa komitesiniň başlygy.
2. Atabaýogly Gaýgysyz. Hökümet başlygy.
3. Muhammetogly Döwlet, Magarif komissary.
4. Atabaýogly Hajy. Sowhozlar komissary.
5. Rahmanogly Durdy. Azyk komissary.
6. Nepesogly Atabaý. Ýeňil senagat komissary.
7. Abaýogly. Iýmit senagat komissary.
8. Ataogly Berdi. Maliýe komissary.
9. Myratogly. Adliýe (ýustitsi) komisary.
10. Oraşogly. Adliýe komisarynyň orunbasary.
11. Atamyşogly han. Kompartiýanyň býura agzasy.
12. Soltannyazogly Esen. K. P. metbugat bölüm müdürü, Türkmenkaýa Iskranyň red. orunbasary.
13. Daşnazarogly. Sowet türkmenistany gazetiň redaktory, ýazyjysy.
14. Nazarogly. Sowet Türkmenistany gazetiň redaktory, ýazyjysy.
14. Nazarogly. Aşgabat gyzlaryň pedagogiki institutynyň müdürü.
15. Guwanlyogly. Aşgabat şäheri 1-njy pedagogiki institutynyň müdürü.
16. Aşyrogly. Guwanlyoglynyň orunbasary.
17. Agaogly. Medisina institutynyň müdürü.
18. Myratogly Kakabaý. Çagalar öýleriniň bölüm başlygy.
19. Kerbabaogly Berdi. Ylym institutynyň başlygy, ýazyjy.
20. Gapurogly. Magaryf komiserlikde statistik býuro müdürü.
21. Allagulyogly. Mary welaýatynyň prokurory.
22. Halmyratogly. Kompartiýanyň sud bölüm müdürü.
22. Halmyratogly. Kompartiýanyň sud müdürü.
23. Ataogly Batyr. Öňki hojalyk komissary (Ol adam şol ýylyň 4-nji awgustynda Aýtakowyň ornuna merkezi komitesiniň başlygyna bellenipdi).
24. Sähetogly Gurban. Hökümet başlygynyň orunbasary we merkezi ijraýa komitesiniň agzasy.
25. Çaryogly Hojanepes. Merkezi ijraýa komitesiniň agzasyndan.

26. Myratogly Ybraýym. Ijraýa kom. agzasyndan.

27. Ungalbay ogly Gurban=====

28. Ysmaýyl ogly Agaly=====

Ýaş komunist gazetiniň edarasy, Daşhowuz, Kerki, Ýolöten, Köneürgenç we başga birnäçe welaýat we şäher ijraýa partiýa komitetleri başdan aýak tüzelenýär.

«Sentýabryň soňlarynda we Oktýabr aýynyň başlarynda Bolşewikleriň «Halk duşmany, buržuýa milletçiler» atlandyrylan kişiler üstünden sud işleri alynyp barylýar. Bu adamlaryň uly günäleri Türkmenistany sowet Russiýadan aýryp, özbaşyna milli buržuýa döwletini gurmak bolupdyr»[9].

Bolşewikleriň ara atan töhmetleriniň biri hem bu «halk duşmany» diýip atlandyrylan kişileriň Oktýabr ynkylybyndan soň sowet häkimýetine garşy açykdan açyk aktiw suratda göreşenleri, soň bolsa sowet neşirýat bölümlerine girip, dürli neşirler arkaly öz milli maksatlaryny halk arasynda ýaýyp, ýaşlaryň aňlaryny zäherläpdirler we bu ugurda uly üstünlikler gazanmaklary bolupdyr. Şu propogandalar esasynda Türkmenistanda bir topar şahyr, ýazyjy, teatr, artistlar we bagşylary berk göz astynda saklanypdyr.

Türkmenistanyň merkezi ijraýa komitesiniň başlygy tarapyndan Türkmenistan içeri işler komissarlygyna Nodow (Aswald Ýakowlowiç) bellenýär. (T. Iskra 12-nji awgust/1937), ýene şol sanda berilen maglumata görä «Nodowyň» asla Türkmenistanda bolman, bütin hyzmatyny «ÇKA» we «GPU» geçiren gyzyllatlyaryň biri eken. Türkmenistana ugramazyndan öň ol Moskwadaky merkezi «GPU» nyň bölüm başlygynyň orunbasary wezipesinde gulluk edipdir. Aşgabat raýon partiýasyna degişli Ýasmansalyk şura başlygy Aşyr Laçynoglynyň günäsi ogluny sünnetlän bolsa, onuň orunbasary Hallybaba we sekretary Ata Garýagdy, hasapçysy Gylyçnyýaz Hojamuhammet oglanlarynyň günäleri bolsa şoltoýa gatnaşmaklary bolupdyr. Çärjewdäki syýasy magaryf mekdebinin müdürü Öwezoglynyň açykdan-açyk ynkylyba garşylyk edeni, Daşhowuzly Gurban Ungalbayogly, Ýazmyrat ogly, Nobat ogly we Çilekoglanlarynyň ýüze çykaran «Türkmen azat topary» na bagly bolanlary we Mustapa Çokaýogly ýaly milletçiler bilen gatnaşyklarynyň bardygy öňe sürülüpdir (S. T. 10-njy iýun/37). Türkmenistanda syýasy terror dowam edip, Türkmenistan merkezi partiýa komitesinden Annamuhammetogly hem milletçiler we halk duşmany hataryna girizilýär.

Eger rus şaunistleriniň ýokarda ara atan töhmetlerine üns berilse, ondan diňe ruslaryň basyp alan Türküstan ülkesini rus halkyna berk goramagyny we şol ýerdäki azat ediş hereketlerini basyp ýatymagyny göz önüne tutulýandygyny açyk görmek bolýar. Aýtakow we Atabayewiň milli serdarlarymyz Jüneýt han ýalylar bilen aragatnaşygyny ara-atan Bolşewikler bularyň hiç haçan yhlas bilen ruslara hyzmat etmejekdiklerini bilýärdiler.

Aşgabat tropik institutyň müdürü, Hamburg we Türkiýede ylym-bilim alanyndan soň doktor Morsel şasuwary, Türkmenistanyň medisina institutynyň müdürü Jumahan Muhammetogly we Türkmenistanda gyzyrma garşy çäre görýän bölüm müdürü Guly ogly dagylaryň «ynkylyba garşy» işlerini sud edilip olara gerekli jeza berilendigi barada S. T. gazetiniň 1937-nji ýyllaryň 10-njy awgustyndaky çykan sanynda habar berlipdir.

Daşhowuz raýonyna degişli Gökje obasyndaky milletçiler topary üstünden sud işläp, şu aşakdaky karar çykarylypdyr.

1. Kebi ogly ölüm.

2. Adam ogly ölüm.
 3. Begmen ogly Ýoldaş 10 ýyl azatlykdan mahrum.
 4. Hydyrbaý ogly Ýegbaý 10 ýyl zyndan, jezasyny bitireninden soň 5 ýyl syýasy saýlawdan mahrum bütin mal mülkleri döwlet peýdasyna geçirilýär.
 5. Jumanyýaz ogly Saparbaý (ýokarky karar ýaly).
 6. Begmen ogly Hudaýbergen =====
 7. Pirjan ogly Abdylla 8 ýyl azatlykdan mahrum jezasyny çekeninden soň 5 ýyl syýasy saýlawlardan mahrum.
- ST. 1937. 28 oktýabr

1938-nji ýylyň 5-nji ýanwarynda Eýran türkmenleriniň aralaryna göçüp gelen Nepes ahun we fewralyň 2-sine molla Muhammet sowet agentlary tarapyndan ogurlanyp Türkmenistana alynyp gaýdylýar.

Baýramaly ýag kombinatynda «ynkylaba garşy buržiwa milletçiler toparynyň» tersine sud işi alynyp barlyp, şeýle karar jar edilipdir:

«Myratoglynyň baştutanlygynda döwlete 2 million manat zyýan berip gelen «ynkylaba garşy» milletçi bir toparyň üsti açylyp olara berk jeza berlipdir».

(S.T. 1938 ý. 1-njy ýanwar)

Ýene-de şol gazetiň 29-njy ýanwar sanynda Nebitdagda 1936-1937-nji ýyllar aralygynda döwlete 900 müň manat zyýan beren «türkmen nebit» işçiler bölüm müdürü «Bundar» bilen ammar müdürü Gulyýew dagylara 15 ýyl mejburi lagerlarynda oturmaga we jezalaryny tamamlanlarynda oturmaga we jezalaryny tamamlanlaryndan soň 5 ýyl watandaşlyk hukuklaryndan mahrum we olara degişli mal-mülkleriň hemmesi döwletiň erkine geçirmeli diýen höküm berilýär.

Türkmenistanyň Kaka raýonynyň onbegi obasyndaky Kalenin kalhoz başlyklarynyň üstünden sud işläp netijede:

1. Nurmuhammet Abaý. Kalhoz başlygy 20 ýyl zyndan.
2. Pälwanogly Kerim. Onuň orunbasary 20 ýyl zyndan we ikisi-de 5 ýyl syýasy saýlaw hakyndan mahrum.
3. Şadurdy. Maldarçylyk firma müdürü. 15 ýyl zyndan 5 ýyl syýasy saýlaw hukugyndan mahrum.
4. Hajy Göki. Kalhoz hasapçysy.
5. Nury Halmyrat. Hasapçy.

Bu hasapçylara 10 ýyl azyndan 5 ýyl syýasy saýlaw hukugyndan mahrum we mallary döwletiň erkine geçirilmek jezasyny berilýär.

1. Kalhoz başlygy Burkaz Kiçikgül, orunbasary Bäşim Çary ogly, Her haýsyna 13 ýyl tussag, 3 ýyl watandaşlyk hukugyndan mahrum, mallary döwlet peýdasyna geçirilýär.

2. Kalhoz hasapçylary Guba, Gaýgysyz, Nury Muhammet Rejep, ammar müdürü Oraznyýaz Burunogly dagylaryň her haýsyna 10 ýyl tussag 5 ýyl watandaşlyk hukugyndan mahrum, mal-mülkleri döwlet peýdasyna geçirilýär.

3. Záhmet müdüri Oraz Suhanguly 2 ýyl tussag. «Türkmenistanyň Ýerbent Ijraýe komitesi 7 sany mugallymy işden kowup, olara milletçileriň garyndaşlary bilen aragatnaşyklary bar diýen aýyp ýöňkelipdir. (T. Iskra 1938 ý. 1-njy fewral)

Garrygala raýonynyň Gyzylymam obasynda dogulan 29 ýaşly Muhy Dawy ogly. 1929-njy ýylda Baý işana kömek berip olary Eýran türkmenleriniň arasyna geçireni üçin we atasynyň baý diýlip Swerdlowska sürgün edilendigi hakyndaky raport esasynda sud işlap GPU-da sapança bilen gynalypdyr. Muhy bilen şu aşakdaky adamlar tutulyp jeza berlipdir:

1. Soltan. Mary raýonynyň magaryf müdüri, ölüm.
2. Şamyrat ogly (ýokary okuwyny stambulda tamamlan), Marynyň magaryf edarasynyň işgäri, ölüm.
3. Jumaýy ogly. Mugallym, ölüm.
4. Meşrep Baýram ogly, Maryda mugallym, 5 ýyl sürgün.

Ýokary sowetiň göçme ýygnagy 30-njy ýüz beren bozuklyklara garap 11-nji oba şuralar başlygy, partiýa sekretary Atamyşow adyndaky kolhoz ýolbaşçylar üstünden sud işläp şeýle karar çykarylypdyr:

1. Halmuhammet ogly, oba şura başlygy, ölüm.
2. Juma Hojamuhammet ogly, partiýa sekretary, ölüm.
3. Tuzbaýbolsun, kalhoz başlygy, ölüm; we galan 8 kişä 3-den 10 ýyla çenli tussag höküm edilipdir (T.I. 1933 ý. 18-nji dekabir).

Aşgabat etrabynyň öňki sosial üpjünçilik bölümüniň orunbasary Rejep ogly we 17 kişiniň üstünden «synpy duşmanlara ýardam berenleri üçin» sud işläpdir. Şeýle-de olar Türkmenistan döwlet işgärlerini öldüripdir diýen aýyp hem yüklenipdir. Göýä olar 1929-njy ýylda baý urugyndan bolan «Serçe» leriň mal-mülklerini hökümet hasabyna ýazyp almak üçin gelen komissiýanyň 16 agzasyndan 3-sini öldüren ekenler. Ölenler sowet işgärleri komission başlygy Lewin, agzalardan Annakary Baýogly we Oraz ogly ekenler. Döwlet Serçelilerden birnäçe adamy atyp, galanlaryny 1-njy Suhtadan 2-nji Suhta obasyna göçürilipdir. 1931-nji ýylda olar 6 sany kolhoz aktiwlerini öldüren ekenler. Hökümet Serçelileri düýbünden yok etmek üçin Muhammetnyýaz Serdaroglynyň baştutanlygynda kolhoz brigadasyny olaryň üstüne sürýär. Çary, Gurt, Ýalak Amannazar we Atawel Sähet dagylar tussag edilýär, soň Muhammetnyýaz Serdarogly, Ataweliniň dogan öýünde bogulyp öldürilýär. Ýöne 11 adam Suda çekilýär...

Medeniýet işgärleri

*«Eý türkmen ýaşlary birleşmeli wagty geldi,
Gije gündiz ýatmazdan işlemeli wagty geldi,
Tutup Çeňňiz ýoluny, söweşmeli zaman geldi,
Gaýratlanyp ruslary çykarmak zamany geldi.
Oguz bilimi bilen bir wagt dünýäni aldy,
Jehalat bizleri gör, ne güne saldy,
Ol goja Türkmenistan şemal gurdyna galdy,
Taýyn bolup gurtlary awlamak zamany geldi.*

(T. Ýolçy —Kümmetkawus. 1936 ýylyň fewraly)

Türkmenistanda neşirýat başynda milletimize dürli tarapdan bütinleýin ýat we del bolan ruslar, jöjütler we ermeniler oturypdylar. Bular rus şaunizm syýasaty esasynda halkymyza garşylyk görkezipdirler. Sowet Türkmenistany gazetiň 1937-nji ýylyň 16-njy awgustyndaky çykan sanynda Garaýew döwlet neşirýatynda işleýän Trotskiçi we Tuhoçorski taraplary bolan R. Bilin, Barankowiç dagylaryň ýakyn ýoldaşy Worloçow bilen bilelikde rus şaunizmynyň ýöredilşi baradaky makalasy neşir bolýar. Moskwa agentlary türkmenleriň bu işlerine «burjuýa milletçilik» we «zyýançylyk» diýip ýanaklapdyrlar (Sowet Türkmenistan gazeti ön Şuralar Türkmenistany ady bilen neşir bolup, 1935-nji ýylda onuň redaktory Nazarow eken). Türkmenistan ýazyjylar birleşiginden Oraz Daşnazarowyň baştutanlygynda güýçli bir «burjuýa milletçiler» toparynyň üsti açylýar. Sowet ýazyjylar lakamyny göterýänler Çaryýew, Atanyýazow, Nazarow, Alyýew dagylar hem bu topara degişli edilipdirler.

1937-nji ýylyň Awgust-Sentýabr aýlarynda Türkmenistanda neşir edilen makalalarda bu topara bagly bolup metbugatda işleýän köp adam bardygy orta atylypdyr. Türkmenistan metbugatynda soňky wagta çenli möhüm orun alyp gelen Şaly Kekil oglunyň Daşnazarow Orazyň ýakyn dosty we onuň pikirdeşdigi aýdylypdyr. Şaly Orazdan arka çykyp birnäçe döwlet işgäriniň ýanynda «Daşnazar ogly biziňkidir, ony ýok etmekçidirler, emma biz Daşnazarymyzy hiç kime bermeris» diýipdirler (S.T. 1937 ý. 28-nji awgusty).

Kekil ogly Şaly halk arasynda milletçilik pikirlerini ýaýyýy Daşnazar ogly, Gökiýewler oturşyk gurap, olaryň atalaryny söweşeň diýip poema ýazandygyny boýun alypdyr (Olaryň atalary baý bolanlary üçin atylyp öldürilüpdü) ondan başga Şaly Daşnazarow bilen birlikde «Sowet edebiýaty» žurnalynda işlän wagtynda ýaşlaryň umytlaryny bu žurnalda suratlandyrypdyr. Milletçi Atanyýazow, Çaryýew bilen oturşyk gurap, sowet ýolbaşçylary hakynda bozuk sözler aýdan eken. Şaly köçeden geçip barýan ýaragly gyzył esgerini birine görkezip: «Görýärmiň, bu ýaraglar adam öldürmek üçin daşayar» diýipdir. Kekilowyň bu «antisowet» sözlerine Bolşewikler: Biz sowet soýuzynda ýaragy goranmak maksatlary üçin ýasaýarys, olary adam öldürmek üçin daşamaýarys» diýip jogap gaýtarsalar-da, ol ýene öz pikirleriniň üstünde durup, hat-da bir ýygnakda hem şol antisowet garaýyşlaryny tassyk edenmiş (S.T. 1937 ý. 28-nji awgust).

Kekilogly Şaly milletçi Daşnazarogly Orazy şöhratlandyrmak üçin dyrjanyp, milletçilik pikiri ýaýyýy «Baýramaly poemasy» okalanda tankytçylaryň sözlerini kesenmiş. Degişli ýerlerden alynan habarlara görä, Şaly Daşnazarowyň baştutanlygynda milletçiler topary bilen ýakyndan

gatnaşygy bardygy we onuň antisowet işleri bilen meşgullanýandygy tassyk edilipdir. Şonuň üçin Şaly metbugatdaky wezipelerinden boşadylyp, komsomol we sowet ýazyjylar hataryndan çykarylýpdyr.

Türkmenistan ýazyjylar birleşigindäki maliýe işlerini kompartýanyň ynamly agzasyndan bolan Hoja Şükürow dolandyryp gelýärdi. S. T. gazetiniň 9-njy Sentyabr sanynda milletçilere ýardam bereni üçin ony suda çekilen habar ýaýrapdyr.

Hoja Şüküoglynyň maliýe bölümünde alyp baran işleri sebäpli ýazyjylar birleşigi gurlanyndan bu ýan işläp gelen Berdi Soltannyýazow hem suda çekilipdir. Netijede Berdiniň antisowet toparlaryna baglydygy anyklanylýp, göýä ol öz süýtdeş doganlary Esen we Saparyň syrlaryny gizläp, olaryň sowet duşmançylykly işlerini alyp barmaga kömek eden eken. Soltannyýazow Berdi öz eserlerinde antisowet pikirleri propoganda edip, pessimistlik we antisowet ruhunda ýazýan eken. Stalin adyndaky türkmen teatrynda: «Size piýasa ýazyp bereýin» diýip sosializme degersiz antisowet piýasa ýazyp berenmiş. Ol Şükür ogly Goja bilen birlikde edebiyat fondynyň puluny «halk duşmanlaryna» paýlap, olara kömek edenmiş. Berdi ýazyjylar birleşiginden partiýa we komsomol wezipelerinden boşadylypdyr.

Sowet Türkmenistany gazetiniň 1937-nji ýylyň 11-nji Sentyabr sanynda Worşow diýen rus çykyş edip şu aşakdaky ýazyjylary burjuýa milletçi, halk duşmany edip görkezipdir:

1. Soltannyýaz ogly Esen T.S. gazetiniň baş ýazary.
2. Çary ogly Esen.
3. Gurt ogly.
4. Nyýazow Ata.
5. Kerbaba ogly Berdi.
6. Nepesogly Durdy. Kolhoz aktiwisti žurnalynyň baş ýazary.
7. Ysmaýyl ogly Hajy.
8. Rejep ogly Anna.
9. Orazogly Aly. Dogany ynkylyba garşy bolany üçin.
10. Kadyr ogly Nagym. Ýaşkom gazetiniň redaktory.
11. Amanogly Nurjan. Ýaşkom gazetiniň orunbasary (onuň bir dogany Eýrana gaçyp, ikinji dogany bolsa onuň ýanyna baryp gaýdany üçin).

Aşgabatdaky türkmen döwlet teatrynda Aman Gulmuhammediň baştutanlygynda Bäşim Durdyogly, Nazar Begmiogly Hojadurdyýew we başgalardan ybarat bolan milletçi we ynkylyba garşy bir toparyň üsti açylypdyr. S.T. gazetiniň 1937-nji ýylyň 20-nji sentýabrdaky çykan sanynda «Türkmen döwlet teatryny zyýançylardan täzelemeli» atly makalada milletçiler topary hakynda maglumat berlipdir. Türkmenistanda sungat işgärleri edaralar başlygy Ryzayewiň milletçilige meýillidigi we onuň ynkylyba garşy pikirleri bardygyny öňe sürülüpdir. S.T gazetiniň 1937-nji ýylyň 8-nji oktýabrdaky çykan sanynda «Teatry milletçileriň galyndylaryndan arassalamaly atly baş makalada «Türkmenistandaky sungat işler edarasynyň başlygy Ryzanyň ornuna geçen Adamiýan hem Ryzanyň ýoluny tutany üçin işden kowlupdyr diýen maglumat bar.

Ýokarda agzalan makalada Bäşim Durdyýew 1932-de Tejende mejlis başlygy eken, ol baýlar we basmaçylar bilen gatnaşygy bolup hökümetiň galla taýýarlamak hakyndaky kararyny

bozany üçin partiýadan çykarylyp suda berilendigi görkezilipdir. Ol Stalin hakynda: «Bu deýýus Gürji nireden bize ýolbaşçy boldy» diýen eken.

Döwlet teatrynda milletçi toparnyň başlygy Aman Gulmuhammedow sowet duşmany milletçiler Baýnazarow, Myraly Ysmaýylow, dagylar bilen gatnaşygy bar eken. Gulmuhammedow ýazyjylaryň respublikan ýygnaýynda: «Rus režisýorlary türkmen durmuşyndan ýazylan eserlere ýolbaşçylyk edip bilmez» diýip, ruslaryň garşysyna söz sözläpdir.

Aşgabat gazetlarynyň maglumatlaryna görä metbugat we teatrda üsti açylan milletçi toparlara rehimsizlik bilen gynalyp jeza berilenleri näçe diýseň görmek bolýar. Ýokarda görkezilen faktlar diňe Bolşewikler tarapyndan ara atylan töhmetlerdir. Olar biziň Şaly Kekil, Gulmuhammedow ýaly gerçeklerimize halk duşmany diýip garalapdyrlar. Elbetde taryh kim halk dosty, kim halk duşmanydygyny berk subut edip bilýän adalatly kazydyr. Bolşewikler türkmençilik duýgularyny öldürmek üçin güýçli propogandalar alyp barypdyrlar, meselem 1932-nji ýylyň awgustynda Şuralar Türkmenistany (Soň Sowet Türkmenistany) gazetiniň «Kitaba syn» bölümünde tankytçy Soltannyazowyň «Gyzyl goşun ýygnyndysy» atly bir kitaba syn ýazypdyr. Bu kitap 1930-njy ýylda Berdi Kerbaba tarapyndan toplanyp «Türkmeniýet» (metbugat işlerine barlag edýän edara) tarapyndan 140 sahypada 5000 tirajda basylyp çykarylypdyr. Bu eserde Gulmuhammedowyň we Wepaýewiň (Balykçy) goşgulary hem ýerleşdirilipdir. Halkymyzyň merdana ogullarynyň şol dartaňly ýyllarda gazanan üstünliklerine göz aýlap göreýliň. —Şuralar Türkmenistany gazetiniň 1935-nji ýylyň 28-nji iýundaky çykan sanynda türkmen muzyka tehnikomy ýakynda tamamlanlardan Aşyr Gulyýewiň 21-nji iýunda Aşgabatda gurlan muzyka aňsamynda döreden «Sözsüz aýdym» eserini pianoda ýerine ýetirip, uzyn alkyşlaryny pianoda ýerine ýetirip, köp alkyşlanandygyny habar beripdir. Şeýle-de bu aňsamda Weli Amedow we Hidaýat Birdimradowyň görkezen üstünlikleri bilen kursy bitirenlerden Aşyr Gulyýewiň «Gündogaryň danasy» köp söýünç bilen garşylanypdyr.

Dil we elipbiý meselesi

Sowet hökümeti Türkmenistanda dil meselesi etrabynda Böri Kümüşalyýewiň baştutanlygynda «milli dil akymy» hereketi bilen uzyn ýyllar göreşmeli bolupdyrlar. Böri Kümüşaly, Hojanow Soltanbeg bilen birlikde Oktýabr ynkylybyndan soň 1917-nji ýylda Daşkentde Mustapa Çokayoglynyň syýasy liderligi astynda neşir edilen «Birlik baýragy» gazetine iş alyp barypdyrlar. Bolşewikler Kümüşaly we ýaranlaryny tussag edip arkaýyn bolduk diýenlerinde intelligentler tarapyndan milli dil akymy gaýtadan janlanyp ugrapdyr. Börüniň baştutanlygynda alynyp barlan bu milli dilçilik we panturkist ýaly aýyplar bilen garalypdyr. Bu dil akymy täze edebi dil üçin esas bolan gadymy türk edebiýat dilini saýlaýar. Bu akym edebi dilini umumy türk dile esas bolan, Ural-Altay dil toparynyň umumy wajyp we kanunlaryna uýgun bir görnüşde ösdürip ony baýlaşdyrmagy öňe sürüpdir. Türkmenistan magaryf komissar žurnalynda neşir edilen türkmen pedagogiki akademiýasynyň ussatlaryndan Hydyr Derýaýew «köne türkmen edebi dili» diýen makala S. T. gazetiniň 1933-nji ýylyň 30-njy maýyndaky sanynda çap edilipdir. Derýaogly ähli günäni boyun alyp Oktýabr ynkylybyna çenli Türkmenleriň edebi dili bolupdyr diýen pikiri öňe sürüpdir (Bolşewikler türkmenleriň edebi dili diňe ynkylapdan soň döräpdir diýen taslamasyny öňe sürüpdirler.

Derýaogly bu azat pikirleri üçin garalanyp 10 ýyllap sürgüne sürülýär. 1930-njy ýylyň 6-njy maýynda Alma-atada sowet soýuzyň türkmenleriniň «täze elipbiýiniň tarapdary bolup şondan soň Türkmenistanyň ähli gazet-žurnallary latyn harpy bilen çykyp ugraýar. 1936-njy ýyllaryň başlarynda Moskwada toplanan Poseluýew we Bugdanowa wekil bolup gatnaşypdyrlar. Ýygnagyň esasy maksady türki ülkerinde diktant ýazylşy, diňe rus terminlerini girizmekden ybarat bolupdy. Soň olar Maý aýynda Türkmenistanda dil gurultaýyny geçirmäge karar kabul edipdirler. Bu ýyllarda Bolşewikler rus elipbiýini, rus terminlerini basgy türkmen diline girizmek üçin alada edýärdiler.

Buganowa bu komissiýany «Täze türkmen proletar edebi diliniň ýaýbaňlanmagy, rus dili we onuň baýlyklaryndan dürli ugurlarda peýdalanmak» diýip atlandyrylypdyr. Türkmen dilini ruslaşdyrmak üçin «ts=Q», «Şç-III», «C=Дж» rusçada-da «x» harpyny hem türkmençede edil şeýle alýarlar (meselem: колхоз), Latyndaky «H» harpyň ýerine «Г» sesini alýarlar; Esenguly-Gasanguly, Hidro-Gidro, Harmon-Garmon... gömüşine üýtgedilýär.

1936-njy ýylyň maýynda Türkmenistanda sowet dil gurultaýy öz işine başlapdyr. Gurultaýa Türkmenistan we Orsýetden alymlar gatnaşypdyrlar. 1930-njy ýyldan bäri türkmen diliniň ösüşi hakynda gürrüň gidip, şol wagta çenli dil we medeniýet işleriniň başynda durup soň milletçilik töhmeti bilen garalanyp tussaga salynan Böri ogly Kümüşaly we ýoldaşlarynyň işleri barada durup geçilipdir. Bu topar 1930-njy ýylda giň möçberde öz programmalaryny durmuşa geçiren ekenler. Olar 1931-nji ýylda basylypdyr.

1936-njy ýyldaky dil gurultaýynda partiýa sekretary Annamuhammedow we magaryf komisseri Döwlet Muhammedow çykyş edipdir: «Biz şu mahala çenli milletçiler elinde galyp ýatan köne dilçilik ideallarynyň ýok edilib, gaýtadan dil düzgünini isleýäris».

(T.S. 22. 5. 1936)

Annamuhammedow öz çykyşynda milletçileriň düýp pikirleri nämeden ybarat diýip berilen soraga şeýle jogap beripdir:

«Böriogly Kümüşaly we Gulmuhammedow ýaly milletçileriň çynlakaý ylmy bir göreşde taýýarlanandyklaryny aýtman geçmek bir ýalňyşlyk bolar. Olaryň düýp pikirleri pan turkistlyk gaýnagdan (çeşmeden) ugur alýar. Ynha Geldiýew, Böri, Ferit, Ependi we başgalaryň panturkist pikirlerinden birnäçe mysal getireýin:

Geld iogly 1935-nji ýylda S.T. gazetinde türkmen diliniň gurluşy we täzeden terminler hakynda şeýle ýazypdyr:

Her haçan bir zady düşündirmek üçin öz dilimizde termin tapmasam Özbek, Gazak, Tatar, Azeri... ýaly doganlarymyzyň dillerinden almaly, biz soý (asyl-nesil) türki sözlerini saýlap almaly. Ikinjiden eger bularda hem tapylmasa Uýgur, Çagataý edebiýat döwrüni we gadymy türki edebi dillerini agtaryp olardan almaly. Gysgaça edip aýtsak terminler bir tarapdan dilimizi baýlaşdyrmaly, ikinjiden bolsa onuň türki karakterini saklamaly, Ýat diller bilen gatyşman, täze türk sözlerini saýlap almaly».

Annamuhammet sözüni dowam etdirip:

—Ynha ikinji mysal Ferid ependi türkmen dili hakynda ýazan bir makalasynda: «Her türki çagasy öz diliniň gelejegini öwrenende türkilik öýi bilen işlemeli. Bu ugurda bu gün işläp ýören Garahan, Musa, Ysmaýyl we başgalary mysal getirse bolar».

Annamuhammediň sözlerine görä 1931-nji ýylda çap bolan Türkmençe garameri Osmanly türkçesine bagly bolup, gös-göni türkiçiligi alyp baran Garahany ruslara tanatýar. Annamuhammet Garahan gurultaýdan öň ýazan makalasynda bir mysal görkezipdir: «Biziň üstümize düşen iň möhüm wezipeleriniň biri erkin türkmen edebi dilimizi taýýarlamakdyr». Ol Magtymguly we başga klassik türkmen ýazyjylardan söhbet edip, halka ýüzlenip: «Olar siziň bütin üstünlik we kemçilikleriňizi ýagşy bilip, ony dogry açyklap görkezen hakyky ýolbaşçylardyr» diýipdir.

Gulmuhammediň Oguz dessany hakynda ýazan bir eserinde: «Edebi tarapdan bu dessanyň dili başga türk uruglaryna bagly bolşy ýaly, türkmenler üçin hem örän ähmiýetlidir» diýipdir. Gurultaýda ýazyjy Musayew halkara terminler hakynda şeýle pikir ýöredipdir: Men halkara terminlere garşy däl, diňe bular ýaly bahanalar bilen dilimizi rus sözler basgysy astynda galdyrmak biziň üçin örän kyndyr».

Soň gurultaýa ýüzlenip:

«Bu ýygnaç türkmen dilini ýalňyş akyma salýar. Biz hem Tatarlaryň duçar bolan ýagdaýynda galýarys, olar örän öň ruslaşdyrylan dillerini indi arassalamaga başlady. Magaryf komiseri dil hakyndaky milletçilik akymyny 3 topara bölüpdir:

1. Ölüp giden köne edebiyat dilini täzedan berkleşmegi isleýänler;
2. Şiwe gepleşiklerinde bir şiwäniň üstünligini goraýarlar.
3. Halkara (rusça-G) terminleriň türkmen diline girizmegine garşy duranlar.

«Olar türkmen dilini we türkmen halkyny bütin sowetler soýuzy halklaryndan we aralyk sosializmden aýyrmak niýetleri bar» diýip sözüne goşupdyr. Akademik Lakamyny alan Somoýlowiç türki dillerini rus diktanty bilen ýazmak üçin birnäçe çäreler görkezýär. Diktanta täze giriziljek terminleriň rusça karakterini saklamak üçin türkmen diline birnäçe sesleriň goşulmagyny öňe sürüpdir. Bu iş agyr garşylyklara uçrapdyr. Käbir türkmenler: «Dilimizi orslaşdyrdylar» diýip gygyrypdyrlar. Şol maslahatlardan «H» harpy jedelli bolupdyr. Bu ses Türkmenistanda diňe «H» gönüşiinde orta atylyp, «KH» (Makhmalda, Akhmata, gelýän «H» (arap harpynyň üsti bir nokatly -yhy harpy) düşürilipdir. Samaýlowiç «H» sesiniň ýerine rusçadaky «G» sesini teklipe edipdir.

Täze hökümet başlyklary

1937-nji ýylda türkmen döwlet dolandyryjylar terrora gurban bolanlaryndan soň, edaralar birnäçe aý adamsyz galýar. 1938-nji ýylyň iýul aýynda Türkmenistanda geçirilen ýokary şuralar kongresini tarapyndan saýlanan täze hökümet başlyklary şulardan ybarat bolupdyr.

1. Hudaýbergenow Aýytbaý. Hökümet başlygy.
2. Glazanow (A.N.) 1-njy orunbasar.
3. R.Žinowskiý (Ýa. G. 2-nji orunbasar.
4. = = = = =. Pylan komissar başlygy.
5. Borşçow (t. M.) Içeri işler komissary.
6. Gulyýew Gulam: Azyk senagat komissary.
7. Altybaýewa Bagty. Ýeňil senagat komissary.
8. Narbaýew Beki. Oba senagat komissary.

9. Saryýew Akmämmet. Oba hojalyk komissary.
10. Mamuşin (R. D.) Sowhoz komissary.
11. Altyýew Saragt Maliýe komissary.
12. Geldiýew Aýytguly. Magaryf komissary.
13. Zaýew (G. T.) Söwda komissary.
14. Garajaýewa Nury. Adalat ýustitsi) komissary.
15. Iwan Basaýew. Kommunal hojalyk komissary.
16. Alyýewa Gurbangözel. Sosial üpjünçilik komissary.
17. Ýitiwininenko (N. B.) Senagat işler başlygy.
18. Iwaninkow (W. B.) Soýuz mal taýýarlama komissar wekili.
19. Stepanow S. Soýuz baglanyş işler komissarlyk wekili.

1938-nji ýylyň iýulyndaky Moskwa parlament saýlawlarynyň öň syrasynda, Türkmenistanda kompartiýa kongere tarapyndan saýlanan täze sekretarlar:

1. Çubin Ýa. A. 1-njy sekretar.
2. Berdiýew Allaberdi. 2-nji sekretar.
3. Iýiowinçow S. D. 3-nji sekretar.

Moskwadaky parlamena Türkmenistandan 4 sany wekil saýlanypdyr.

1. Andreýew T. kompartiýasynyň baş sekretary.

Bu dört adamy saýlamak üçin 25 adam kandit bolupdyr, olardan diňe 9 adam türkmenlerden bolup, galanlary ruslar eken. Mysal üçin Orta Aziýa we Türkmenistan partiýa bölüm syýasy edara başlygy Pantus, awtomobil senagat birleşik işçileriniň başlygy Wogow, Türkmenistan içeri işleri komissary Nudow...

Netije

Bolşewikleriň ata watanymyzda alyp baran jenaýatlary hakynda şol wagtky türkmen döwlet metbugatynda çap edilen habarlar esasynda az-kem maglumat görkezdik. Bu faktlaryň nädereje hakykaty aýdyňlaşdyryp bilendigi eseri okan adama mälim bolandyr. Gynansagam şol döwürde merdana göreşen gerçekleriň öz hakyky oý pikirlerini öwrenmäge mümkinçilik bolmady, Sebäbi olaryň ara atan pikirleri hiç ýerde doly çap edilmändir ýa-da döwlet arhiwlarynda «gizlinlik hökmünde» saklanyp gelýär. Ýurtdan çykanlar bolsa daşarda agyr günleri başlaryndan geçirenleri üçin ýüz beren wakalary açyklar, özlerinden eser galdyrmadyrlar ýa-da bize gelip ýetmändir. 1937-nji ýylda jenaýatlaryň möçberiniň örän giňligi bir tarapdan alymlar üçin gerekli bolan faktlaryň döwlet, partiýa we harby arhiwlarynda ýapyk saklanmagy, bir tarapdan ylmy işleri ýazmaga agyr päsgelçilik döredýär. Eýran türkmenlerinden bolanym üçin men bu işi Türkmenistandan, daşarda ýaşaýanlara niýetledim, ýogsam bir Türkmenistanly žurnalist bu işi has dolyrak taýýarlajagyna ynanyaryn. Bulardan başga-da häzir türkmen topragyndan uzakda ýaşanym üçin bir topar dokumentlere el ýetirip bilmedim.

1937-nji ýyldaky Bolşewikleriň agyr ölüm kompaniýa alyp baranlaryna garamazdan, türkmenleriň merdana ýigitleri ruhdan düşmändirler, olar her çemgelen pursatdan peýdalanyp türkmençilik duýgularyny ösdürmek ugrunda jan çekipdirler. Bulardan ýatan ýeri ýagty bolan Türkmenistanyň prezidenti Şaja Batyry mysal getirse bolar, onuň döwründe türkmençilik duýgular ösüp gaýtadan möwç alyp ugraýar.

Nesip bolsa gelejekde Şaja Batyryň alyp baran syýasatlary, ikinji dünýä söweşi ýyllarynda we Hruşow, Brejnewiň durgunlyk ýyllarynda zenan Annasoltan Kekilowa we Gurbannazar Eziz ýaly ärleriň göreşleri bilen tanyşdyrmaga synanşaryn.

(A. Goli)

Gandöküşikli tutha-tutlygyň wakalaryny ýatladýan täsin eser.

Geçen ýylyň aýaklaryna men bu kitaby www.magtymguly.net internet sahypasyndaky arhiwdan göçürüp aldym. Ilki tekstleri ýekeme-ýeke surata alyp soň ondan depdere göçürüp bir az hem bolsa üstünde işledim.

Hawa, bu kitapda Staliniň represiyasynda töhmet atylanlaryň, işlerine seredilmezden gora atylanlaryň, tutulanlaryň, sürgün edilenleriň, nähak atylyp öldürilen türkmenlerimiz hakynda ýazylan bu gymmatly mirasy eser giň okyjylar köpçüligine niýetlenildi. Kitapdaky säwlikler hem-de ýalňyşlyklar bar bolsa sizden örän uly ötünç sorayarys.

(Göçüriji)

Edebiýat:

[1] Bulletinde. 1 academie de Russie. 1921 p. 219.

[2] Zeki Welidi. I. Ýatlamalar. Stambul 1967.

[3] Bu taryhy dokumentleriň käbirlerini öňki işlerimde görkezipdim. Nesip bolsa olary gelejekde doly suratda okuwçylara hödürlärim.

[4] Ýaş Türküstan žurnaly 49/1933. 4-nji sah.

[5-6] Täçgeldi Gutlyýew. Soýuz hem garaşsyzlyk.

[7] Medwedowa Roý. Let history judge Knopf. 1971.

[8] Turkmenskaýa iskra. 24-nji sentýabr/1937.

[9] Prawda wastoka. 30-njy oktýabr. 1937.

Kitabyň göçürilen wagty

2014—2015

Kitaby elektron görnüşine geçirilen wagty 28.11.2015.